

КАНТЭКСТУАЛЬНЫЯ АНТОНІМЫ ЯК СРОДАК ВЫРАЗНАСЦІ У ТВОРАХ БЕЛАРУСКІХ ПАЭТАУ

The article considers context antonyms fixed in the works of Belarusian poets. Special attention is paid to stylistic possibilities of context antonyms.

Антонімы як адзін са сродкаў выразнасці шырока выкарыстоўваюцца для стварэння палярна супрацьлеглых і адначасова супрацьпастаўленых паэтычных вобразаў. Акрамя моўных (рознакаранёвых і аднакаранёвых) антонімаў, у мастацкіх творах сустракаюцца антонімы маўлення, ці кантэкстуальныя антонімы. Ужо сама назва антонімаў катэгорыі антонімаў сведчыць пра тое, што словы уступаюць у антанімічныя адносіны толькі ў строга акрэсленым кантэксце і ў межах яго не маюць супрацьлеглых значэнняў. Кантэкстуальныя антонімы – паняцце менш строгае, чым антонімы моўныя. У якасці кантэкстуальных антонімаў могуць выступаць словы з супрацьпастаўленым значэннем, якія не валодаюць зыходнай адноснасцю і ў кожным кантэксце утвараюцца па-новаму.

Кантэкстуальныя антонімы з'яўляюцца сапраўднай аўтарскай рысай паэта і побач з іншымі мастацкімі прыёмамі робяць стыль кожнага паэта адметным. Так, у трохрадкоўі, прысвечаным Ф. Багушэвічу Яўген Гучок супрацьпастаўляе назоўнікі *асоба – чалавек*, якія ў кантэксце не могуць уступаць у антанімічныя адносіны: *Без роднай мовы // Не асоба – чалавек, // І ў судзе абараняць яго нялёгка* [1, с. 303]. Паэт падкрэслівае ролю роднай мовы ў фарміраванні асобы, чалавека з пачуццём уласнай годнасці, сілай духу, чыста сэрца, што павінна адрозніваць яго ад проста біялагічнай істоты. Яўген Гучок пра такое складанае і ў той жа час простае паняцце, як *чалавек* – утар піша: *На троне княжацкім з слановай косці // Сярдца чалавечы не утульней, // Чым на драўлянай лаўцы ля сялянскай* [1, с. 285]. Тут рад кантэкстуальных антонімаў *трон княжацкі – драўляная лаўка* адпавядае моўным антонімам *багаты – бедны (багач – бядняк)*. І сапраўды, ці гарантуе багацце чалавеку гармонію са светам, у якім жывём? Сцвярджэнне маральныя каштоўнасці, аўтар супрацьпастаўляе *свядомасць – жах, сумленне – страх* у наступным кантэксце: *Свядомасць – не жах, // Сумленне, а не страх // І перад Богам быць*

павінны [1, с. 299]. У ідэале кожны абавязаны кіравацца у сваіх учынках свядомасцю і сумленнем, а не страхам. Пра памкненні чалавека узвышання (*зоры*) і прыземлення (*балотнае куп'е*) паэт кажа так: *Імчыць па жылах кроу, // Да зор струменіць, // Часцей жа да балотнага куп'я* [1, с. 138]. Моуным антонімам *узвышанасць – прыземленасць* адпавядаюць і кантэкстуальныя антонімы *крылы – ацёк душы* у наступным прыкладзе, дзе аутар разважае пра ролю кнігі: *Ад гэтай кніжкі у мяне ацёк душы, // А вось ад гэтай – Крылы* [1, с. 200]. Кажучы пра людзей разумных, развітых духоўна (*галава*) і тых, хто жыве толькі меркантаўнымі, выключна матэрыяльнымі інтарэсамі (*азадак*), Яўген Гучок знаходзіць для чытача наступныя радкі: *Ну хоць бы галаву адну сустрэць, // А то азадкі ўсё, // Адны азадкі* [1, с. 276]. Выкрывае аутар і такую, на жаль, вельмі распаўсюджаную загану, як двудушнасць: *На вуснах – Бог, // А ў вачах і сэрцах – грошы... // Такіх наукола безліч «хрысціян»* [1, с. 280]. Тут кантэкстуальнай пары антонімаў *Бог – грошы* адпавядаюць моуныя антонімы *шчырасць – няшчырасць* (*шчырасць – крывадушнасць*).

Па структуры кантэкстуальныя антонімы могуць уяўляць сабой пары, у якіх кампанентамі выступаюць як асобныя словы, так і словазлучэнні. Некалькі прыкладаў з твораў Ніла Гілевіча: *За ўсе свае памылкі і грахі // Перад людзьмі і Богам, // За тое, што, нібы сляпы-глухі, // З анёлам блытаў погань, – // Кускамі сэрца кожны дзень плачу* [2, с. 35]; *Я да цябе звяртаю слова: // Ты паглядзі на тых між нас, // Каму дзяржавы нашай мова – // Кусок руды, а не алмаз* [3, с. 122]; *Божа! Колькі чорных гадзюк // За жыццё Прыгарнуў да грудзей! // А ў цябе ж на зямлі, // Божа, столькі цудоўных людзей!* [2, с. 89]. Тут першая антанімічная пара прадстаўлена асобнымі лексэмамі *анёл – погань*; другі рад складаецца са слова і словазлучэння *алмаз – кусок руды*; трэці – з двух словазлучэнняў *цудоўныя людзі – чорныя гадзюкі*. Першая і трэцяя пары антонімаў маўлення адпавядаюць моуным антонімам *дабро – зло* (*добры – злы*).

Кантэкстуальныя антонімы, як і моуныя, валодаюць шырокім спектрам стылістычных магчымасцей. Усе прыведзеныя вышэй прыклады ілюструюць сабой антытэзу, якая характарызуецца найбольш рэзкім супрацьпастаўленнем палярных вобразаў.

Аднак у паэтычных творах сустракаюцца і іншыя стылістычныя фігуры, пабудаваныя на кантэкстуальных антонімах. Адрозніваюцца яны сваім асноўным зместам і прызначэннем. Напрыклад, фігура нейтралізацыі (дыятэза) служыць не для супрацьпастаўлення, а для адмаўлення, нейтралізацыі. Такім прыёмам аутары

карыстаюцца для выражэння прамежкавай ступені у развіцці якога-небудзь дзеяння ці якасці прадмета: *Ні белай варонай між чорных, // Ні чорнай між белых гусей // Не будзь на разорынах зорных // Ні ў спёку, ані ў грыбасей* [4, с. 39]; *І усё цяжэй маучаць і разумець, // Што харакству – у кожны гімн ягоны // Ні гімны не патрэбны, ні праклёны // І ні жыццё тваё і нават смерць* [5, с. 166]; *Усім сказаць: была, была бамбёжка. // Цяпер забылі – летшая пара. // Не винавачу, калі хлеба крошка // Не вартая ні здрады, ні добра* [6, с. 376]; *Я – не Хрыстос, о не! // Але й на Юду // Я не гаджуся – не з яго радні. // Чаму ж, за што ж усё жыццё паўсюду // Я мушу чуць: «Распі яго! Распі!»* [3, с. 46]. У прыведзеных прыкладах кантраст паміж кампанентамі антанімічных пар сцераецца.

Калі ж супрацьлеглыя паняцці «складаюцца» у адно цэлае, то антанімічная пара кантэкстуальных антонімаў утварае такую стыстычную фігуру, як злучэнне (амфітэза). Значэнне антанімічных супрацьстаў тут адпавядае словам *усе, усё, заўсёды, поўнасьцю* і г.д.
Напрыклад: *Жыву, пакуль смуткую і люблю. // Прыходзяць людзі і вулканы – // У кожным штось таёмнае лаўлю* [7, с. 172]; *Жыць ты стэл, што выгараў да краю, // Дрыготкі ліст на воці галі. // І усё адно – цябе я абдымаю, // І усё адно цябе я шукаю // За боль і рай на песеннай зямлі* [7, с. 213]; *І усё ж шкаліць Шлях чалавека ад калыскі да труны // Ні ў чым у вяках ніколі не чыгуся* [1, с. 137]; *Ён – і заходнік, і усходнік; // Ён – праваслаўны і шк; // Ён – і пралазнік, і праходнік; // Ён – бальшавік і менш; // Ён – патрыёт і ён жа – здраднік; // Ён – і папярэднік, ён і наступнік; // Ён – і «пішпрашам», і «урус»... // Забіта-хітры беларус Гучок, газета «Народная воля», 23–25 лютага 2010 г.); *І мёд у атрута ў ей, // А ты выбірай, чалавеча* [1, с. 76] і інш.*

Стыстычная фігура чаргавання паказвае на паслядоўную зменлівасць супрацьлеглых паняццяў, дзеяння. Умоўна яе можна выказаць формулай «то X, то Y». Напрыклад: *Пасля, – застаўшыся ад чым. – // Выхоўваць верш на ранішняй паперы, // Так пасынаць айчыям // То ласкаю, то зычаннем халеры* [5, с. 376]; *Мы ўсё трываем. // Мы усё шукаем «Наступны раз». // А пху трыміць трамваем, // то «мерседэсам» імчыць пауз нас Бураўкін, часопіс «Дзеяслоў», № 2 (27), 2007 г.); *Мне даволі й кабачу праз аркуш паперы, // Што званамі ніякімі ўжо не шукаю. // Мне замест акіяна пакінута кропелька веры, // І яе то анёлау, то д’яблау пращу* [5, с. 195] і інш.*

У прааналізаваных творах сустракаецца стылістычная фігура раздзялення (структурная формула «X або Y», «X ці Y», «ці X, ці Y»): *Дзецям нашым, самым блізім кроуна, // Мы даём жыццё навечна у дар. // І для іх далека не усё роуна, // Хто іх бацька: раб або магар* [8, т. I, с. 162]; *Сябры мае, я ведаю і сам, // Што быу бы сорам – у палоне страху // Гадаць, чаго: якіх уцех ці драм // Чакаць мне трэба на астатку шляху* [2, с. 66]; *Пракоутнутыя слёзы – // Ці камень у руцэ, // Ці перлавіна у сэрцы чалавечым* [1, с. 122] і пад.

Цікавай з’яўляецца і фігура супярэчнасці, сэнс якой заключаецца ў падкрэсленым выражэнні неадпаведнасці, наогул супярэчнасці якой-небудзь з’явы рэчаіснасці: *Маны і звадау болей, чым дарэчы. // І у ласцы лёну – хіжасці асот. // Усё кладзецца, горкі мой, на плечы // А рукі зноу адчаліся у лёт* [7, с. 139]; *Будзеш пан вялікі з віду // І шэльма душой, // Спатыкаць цябе я выйду, // Ты махнеш рукой* [9, т. I, с. 54]; *Вы у ланцугі усё закавалі: // І суд, і прауду, і закон! // Расправу правам вы назвалі, // А ласкай – пахавальны звон* [9, т. II, с. 54] і пад.

Для паказу пераходу адной супрацьлегласці у другую выкарыстоўваецца стылістычная фігура пераутварэння. Напрыклад: *Які ганебны пераход, // Ад велічы і чыннасці – // Да чорнай распачы згрызот, // Да нэнды і нішчымнасці* [3, с. 98]; *Не веру, што ён лепшы за мяне, // А хоць і лепшы – усё адно не веру. // Яму пашанцавала замяніць // Маё каханне на сваю хімеру* [5, с. 288]; *Пайшоу анёл у свет – // Аб’еўся светам // І у д’ябла сам пертварыўся* [1, с. 162]; *О, я нагледзеўся у жывой канкрэтнасці // На умельцаў генія лятіць з пасрэднасці // І мушу вам сказаць пераканальна, // Што робяць яны гэта... геніяльна!* [2, с. 70] і інш.

Стылістычныя фігуры, заснаваныя на кантэкстуальных антонімах, дазваляюць ствараць трапныя, непаўторныя вобразы, надаюць мове паэтычных твораў адметнае гучанне.

Спіс літаратуры

1. Гучок, Я.С. Формула травы / Я.С. Гучок. – Мінск : Польша, 2002. – 336 с.
2. Гілевіч, Н.С. Вечны матыу : лірыка, паэмы, раман у вершах / Н.С. Гілевіч. – Мінск : Юнацтва, 1994. – 271 с.
3. Гілевіч, Н.С. На высокім алтары : новая кніга паэзіі / Н.С. Гілевіч. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 142 с.
4. Барадудлін, Р. Вечалле : кніга паэзіі / Р. Барадудлін. – Мн. : Маст. літ., 1980. – 336 с.